

SINONIM SO‘ZLARNING MATN BILAN BOG‘LIQ USLUBIY XUSUSIYATLARI

Tayyorladi: Jumayeva Farida Husniddin qizi

Ilmiy rahbar: Erdanova Muxlisa Hoshim qizi

Annotatsiya

Ushbu maqola o‘zbek tilidagi sinonim so‘zlarning matn bilan bog‘liq uslubiy xususiyatlarini chuqur tahlil qiladi. Unda sinonimlarning matn ichida ma‘no nozikliklarini ifodalash, uslubiy rang-baranglikni ta‘minlash va takrorlanishlarning oldini olishdagi ahamiyati ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot sinonimlarning kontekstual qo‘llanilishi, ularning uslubiy yuklamasi va matnning umumiy ta‘sirchanligini oshirishdagi rolini yoritadi. Maqola tilshunoslik va uslubiyat sohasidagi mutaxassislar uchun sinonimiyaning amaliy va nazariy jihatlarini tushunishda muhim ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: Sinonimlar, Uslubiyat, Matnshunoslik, Ma‘no nozikliklari, Kontekstual qo‘llanish, Tilshunoslik, Leksikologiya, Ifoda rang-barangligi

Kirish

Tilning boyligi va ifoda imkoniyatlari uning leksik qatlami, xususan, sinonimik munosabatlar tizimi bilan chambarchas bog‘liqdir. Sinonimlar nutqning ta‘sirchanligi, rang-barangligi va uslubiy moslashuvchanligini ta‘minlovchi muhim vosita hisoblanadi. O‘zbek tili sinonimlarga boy bo‘lib, ular matnning hissiy va ekspressiv sifatlarini sezilarli darajada oshiradi, ayniqsa adabiy kontekstlarda muhim ahamiyat kasb etadi [1]. Tilshunoslikda sinonimlar bir xil denotativ ma‘noga ega bo‘lgan, ammo qo‘shimcha konnotativ, ekspressiv yoki uslubiy xususiyatlari bilan farqlanadigan til birliklari sifatida ta‘riflanadi [4]. Garchi sinonimlar an‘anaviy ravishda turli tovushlarga ega, ammo bir xil yoki o‘xshash ma‘noli so‘zlar sifatida tushunilsa-da, ularning aniq ta‘rifida universal qabul qilingan yondashuvning yo‘qligi bu hodisaning murakkabligini ko‘rsatadi va zamonaviy lingvistik tadqiqotlarga ehtiyoj seziladi [5].

Sinonimlarning leksik-semantik xususiyatlari, ularning nutqdagi funksiyalari va o‘zbek tilidagi tizimli mavjudligi ko‘plab tadqiqotlarga mavzu bo‘lgan [3]. Har bir sinonimik qatorda neytral, uslubiy jihatdan betaraf va ko‘proq qo‘llanadigan "bosh so‘z" mavjud bo‘lib, qatordagi boshqa sinonimlar intensivlik darajasi, uslubiy registri (masalan, adabiy kontekstlar uchun "barno, zebo") yoki qo‘llanish chastotasi bilan farqlanadi [4]. Bu farqlar sinonimlarni matnda ongli ravishda tanlash va ulardan samarali foydalanishni talab qiladi, chunki ular nutq madaniyatini shakllantirishda, takrorlanishlarning oldini olishda va diskursni yanada ta‘sirchan qilishda muhim rol o‘ynaydi [3]. Sinonimlarning matn bilan bog‘liq uslubiy xususiyatlarini chuqur

o‘rganish, ularning matn ma’nosiga ta’sirini, turli funksional uslublarda (masalan, publitsistik, ilmiy, badiiy) qo‘llanilishini tahlil qilish tilshunoslikning dolzarb masalalaridan biridir [2, 6]. Ushbu maqola sinonim so‘zlarning matn bilan bog‘liq uslubiy xususiyatlarini, ularning kontekstual ahamiyatini va turli funksional uslublarda namoyon bo‘lishini ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilishni maqsad qiladi, shu orqali o‘zbek tilining uslubiy boyligini ochib berishga hissa qo‘shadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

O‘zbek tilshunosligida sinonimiya hodisasi va uning matn bilan bog‘liq uslubiy xususiyatlari uzoq yillardan buyon olimlar diqqat markazida bo‘lib kelgan. Tilning ifoda imkoniyatlarini kengaytirish, nutqning ta’sirchanligi va rang-barangligini oshirishda sinonimlarning o‘rni beqiyosdir. Ushbu yo‘nalishdagi tadqiqotlar tilning leksik boyligini chuqur anglash, uning uslubiy salohiyatini ochib berishda fundamental ahamiyat kasb etadi. Sinonimlar bir xil denotativ ma’noga ega bo‘lgan, ammo qo‘shimcha konnotativ, ekspressiv yoki uslubiy xususiyatlari bilan farqlanadigan til birliklari sifatida ta’riflanishi [4] mazkur hodisaning murakkabligini ko‘rsatadi va zamonaviy lingvistik tadqiqotlarga ehtiyoj sezilishini anglatadi [5].

Narbayeva X. (2020) o‘zbek tilidagi sinonimlarning mohiyati va funksiyasini o‘rganar ekan, tilimizning sinonimlarga boyligini, ularning matnning hissiy va ekspressiv sifatlarini sezilarli darajada oshirishdagi rolini, ayniqsa adabiy kontekstlarda muhim ahamiyat kasb etishini ta’kidlaydi. U leksik sinonimiyani bir xil ma’noga ega leksik birliklarning guruhlanishi, ya’ni "sinonimik qatorlar" hosil qilishi sifatida izohlaydi. Bu qatorlardagi sinonimlar shakli turlicha bo‘lsa-da, bir xil asosiy tushunchani turli nozikliklar va ma’no qirralari bilan ifodalaydi. Tadqiqotda sinonimik munosabatlar ko‘pincha ma’noning kuchayish darajasi bo‘yicha joylashgan so‘zlarni o‘z ichiga olishi va ijobiy yoki salbiy konnotatsiyalarga ega bo‘lishi mumkinligi qayd etiladi [1].

Qurbonova M. T. (2020) o‘zbek va rus tillaridagi sinonimlarning leksik-semantik xususiyatlari, nutqdagi funksiyalari va tizimli mavjudligini qiyosiy jihatdan tahlil qilgan. U sinonimlarni lug‘at boyligini oshirishda, nutq madaniyatini shakllantirishda, diskursni yanada ta’sirchan va ifodali qilishda, uslubiy moslashuvchanlikni ta’minlashda hamda takrorlanishlarning oldini olishda muhim vosita deb hisoblaydi [3]. Muallif sinonimlarning uch asosiy turini ajratib ko‘rsatadi: leksik sinonimlar (asosiy ma’no bir xil, uslubiy farqlar mavjud, masalan, "shifokor" - "doktor"), uslubiy sinonimlar (kontekstga qarab tanlanadi, masalan, "uy" - "hovli" - "imorat") va konnotativ sinonimlar (hissiy va ekspressiv farqlarga ega, masalan, "jasur" - "botir" - "mard") [3]. Bu tasnif sinonimlarning matndagi murakkab funksiyalarini tushunish uchun nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Sinonimik qatorlarda "bosh so‘z" yoki "dominanta" tushunchasi alohida ahamiyatga ega. Bu so‘z odatda adabiy tilning faol qismiga kiruvchi, hissiy jihatdan

neytral, uslubiy jihatdan betaraf va qatordagi boshqa soʻzlarga nisbatan koʻproq qoʻllanadigan birlik sifatida tavsiflanadi [4]. Masalan, "chiroyli" soʻzi oʻzining keng sinonimik qatorida bosh soʻz vazifasini bajaradi. Qatordagi boshqa sinonimlar esa intensivlik darajasi ("goʻzal" – yuqori intensivlik), uslubiy registri ("barno, zebo" – adabiy kontekstlar uchun) yoki qoʻllanish chastotasi bilan farqlanadi [4]. Narbayeva X. (2020) ham har bir sinonimik qatorda neytral, uslubiy jihatdan betaraf "dominanta" soʻz mavjudligini taʼkidlab, uning barcha uslubiy kontekstlarda qoʻllanilishini qayd etadi [1]. Bu farqlar sinonimlarni matnda ongli ravishda tanlash va ulardan samarali foydalanish zarurligini koʻrsatadi, chunki ularning notoʻgʻri tanlanishi matnning maʼno va uslubiy yaxlitligiga salbiy taʼsir koʻrsatishi mumkin.

Atayeva M. S. (2020) ingliz va oʻzbek tillaridagi sinonimlarning umumiy va funksional xususiyatlarini qiyosiy metodologiya asosida oʻrganar ekan, sinonimiya hodisasining murakkabligini, uning universal qabul qilingan taʼrifining yoʻqligini taʼkidlaydi [5]. Uning fikricha, sinonimiyani chuqur tushunish sintaksis, leksikologiya va semantika kabi turli lingvistik nuqtai nazarlarni, shuningdek, deskriptiv va umumiy tilshunoslik, sinxron va diaxron yondashuvlar kabi dixotomiyalarni hisobga olishni talab qiladi [5]. Bu esa sinonimlarning matn bilan bogʻliq uslubiy xususiyatlarini tahlil qilishda faqatgina intuitiv yondashuvning yetarli emasligini, balki chuqur ilmiy-nazariy asoslarga tayanish zarurligini koʻrsatadi. Sinonimlarning matn maʼnosiga taʼsiri, ularning kontekstual ahamiyati va turli funksional uslublarda namoyon boʻlishini tahlil qilish tilshunoslikning dolzarb masalalaridan biridir.

Sinonimlarning turli funksional uslublarda qoʻllanilishi alohida tadqiqot obyekti hisoblanadi. Qurbonova M. T. (2020) oʻzbek tilida sinonimlar folklor, adabiy va ilmiy uslublarda keng qoʻllanilishini qayd etadi [3]. Har bir funksional uslub oʻziga xos maqsadlarga xizmat qiladi; masalan, publitsistik uslub siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy munosabatlarni aks ettirishda aniqlik va hissiy ifodalilikni ustuvor biladi [6]. Bu esa uslubiy tanlovda sinonimlarning ahamiyatini yanada oshiradi. Turaevibrat711 tomonidan yuklangan "Oʻzbek Tilida Sinonimiya Va Uning Uslubiy Xususiyatlari" nomli tadqiqot ham ushbu yoʻnalishdagi izlanishlarning davom etayotganligidan dalolat beradi [2].

Xulosa qilib aytganda, sinonimlar tilning leksik-semantik tizimining ajralmas qismi boʻlib, ularning matn bilan bogʻliq uslubiy xususiyatlari tilning ifoda imkoniyatlarini boyitishda, nutqning taʼsirchanligini oshirishda va uslubiy rang-baranglikni taʼminlashda muhim rol oʻynaydi. Ularni chuqur oʻrganish, zamonaviy lingvistik nazariyalar asosida tahlil qilish oʻzbek tilining uslubiy boyligini toʻliq ochib berishga xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu maqolada sinonim soʻzlarning matn bilan bogʻliq uslubiy xususiyatlarini chuqur tahlil qilish maqsadida kompleks va tizimli metodologiya qoʻllanildi.

Tadqiqotning asosiy yondashuvi sifatli bo‘lib, u tavsifiy-tahliliy va qiyosiy usullarni o‘z ichiga oladi. Sinonimiya hodisasining murakkabligi [5] va uning matndagi ko‘p qirrali funksiyalarini [3] hisobga olgan holda, ushbu metodologiya o‘zbek tilidagi sinonimlarning kontekstual ahamiyatini, ularning uslubiy yuklamasini va turli funksional uslublarda namoyon bo‘lishini ilmiy jihatdan asoslashga qaratilgan.

Nazariy asos sifatida, sinonimlarning leksik-semantik xususiyatlari [3, 4], ularning denotativ va konnotativ ma‘nolari o‘rtasidagi farqlar [4], shuningdek, sinonimik qatorlardagi "bosh so‘z" yoki "dominanta" tushunchasi [1, 4] asos qilib olindi. Qurbonova M. T. (2020) tomonidan ajratilgan leksik, uslubiy va konnotativ sinonimlar tasnifi [3] matn tahlilida asosiy kategoriyalardan biri sifatida xizmat qildi. Funksional uslubiyat nazariyasi [6] turli matn turlari (badiiy, publitsistik, ilmiy) doirasida sinonimlarning qo‘llanilish xususiyatlarini o‘rganish uchun fundamental baza vazifasini o‘tadi. Atayeva M. S. (2020) ta’kidlaganidek, sinonimiyani chuqur tushunish uchun turli lingvistik nuqtai nazarlar va dixotomiyalarni hisobga olish zarurati [5] tadqiqotning nazariy doirasini kengaytirdi.

Tadqiqot materiallari o‘zbek tilining turli funksional uslublariga mansub matnlardan tanlab olindi. Jumladan, badiiy adabiyotdan (romanlar, hikoyalar, she‘rlar), publitsistik matnlardan (gazeta va jurnallardagi maqolalar, intervyular, ommaviy nutqlar) hamda ilmiy-ommabop va ilmiy uslubdagi matnlardan (ilmiy maqolalar, darsliklar, monografiyalar) misollar to‘plandi. Material tanlashda matnlarning zamonaviy o‘zbek adabiy tiliga mansubligi, janr va mualliflar xilma-xilligi, shuningdek, so‘nggi o‘n yilliklarda (2010-2023 yillar oralig‘i) nashr etilganligi mezon qilib olindi. Har bir uslubdan kamida beshtadan yirik hajmli asar yoki o‘ttizdan ortiq maqola/parcha tanlab olindi, bu esa umumiy hisobda 50 000 so‘zdan ortiq matn korpusini tashkil etdi. Bu yondashuv sinonimlarning turli kontekstlarda va uslubiy sharoitlarda namoyon bo‘lishini keng qamrovli o‘rganish imkonini berdi.

Sinonimlarni aniqlash va guruhlash: Tanlab olingan matnlardan sinonimik qatorlar aniqlandi. Bunda, Narbayeva X. (2020) va boshqa manbalarda keltirilgan sinonimik lug‘atlar va ma‘lumotlar bazalaridan foydalanildi [1]. Har bir sinonimik qatordagi so‘zlarning denotativ ma‘nolari o‘xshashligi va konnotativ, ekspressiv yoki uslubiy farqlari [4] asosida guruhlandi.

Kontekstual tahlil: Aniqdangan sinonimlar ularning qo‘llanilgan matn kontekstida chuqur tahlil qilindi. Bunda sinonimning matn ma‘nosiga, hissiy yuklamasiga, uslubiy rang-barangligiga va umumiy ta’sirchanligiga qanday hissa qo‘shishi o‘rganildi. Har bir sinonimik qatordagi "bosh so‘z"ning [1, 4] neytral funksiyasi va qatordagi boshqa sinonimlarning intensivlik darajasi, uslubiy registri yoki qo‘llanilish chastotasi bilan bog‘liq farqlari [4] alohida e’tiborga olindi.

Uslubiy funksiyalarni belgilash: Sinonimlarning matndagi uslubiy funksiyalari (masalan, takrorlanishlarning oldini olish, nutqni boyitish, ifoda kuchini oshirish,

muayyan hissiy holatni yaratish) Qurbonova M. T. (2020) tomonidan ta'kidlanganidek [3], aniqlandi va tasniflandi.

Qiyosiy tahlil: Turli funksional uslublardagi (badiiy, publitsistik, ilmiy) sinonimlarning qo'llanilish chastotasi, turlari va uslubiy funksiyalari qiyosiy jihatdan o'rganildi. Masalan, publitsistik uslubda aniqlik va hissiy ifodalilikni ta'minlashda sinonimlarning o'rni [6] badiiy uslubdagi ekspressivlikni oshirish funksiyasi bilan solishtirildi. Ilmiy uslubda esa sinonimlarning terminologik aniqlikni saqlashdagi roli tahlil qilindi.

Sintetik xulosalar: Tahlil natijalari umumlashtirilib, o'zbek tilidagi sinonimlarning matn bilan bog'liq uslubiy xususiyatlari bo'yicha sintetik xulosalar shakllantirildi. Bu xulosalar sinonimlarning tilning uslubiy boyligini ochib berishdagi ahamiyatini ko'rsatishga qaratilgan.

Tadqiqot jarayonida o'zbek tilshunosligidagi zamonaviy yondashuvlar va xalqaro lingvistik tadqiqotlar natijalari integratsiyalashtirildi. Ma'lumotlarni tahlil qilishda sifatli kontent tahlili usuli qo'llanilib, har bir sinonimik birlikning kontekstual ma'nosi va uslubiy yuklamasi chuqur interpretatsiya qilindi. Bu metodologiya sinonimlarning nafaqat leksik-semantik jihatlarini, balki ularning matn yaratish jarayonidagi faol rolini va kommunikativ maqsadlarga xizmat qilishini ham to'liq ochib berishga imkon berdi. Shuningdek, tadqiqot natijalari o'zbek tilining uslubiy imkoniyatlarini yanada chuqurroq anglashga va nutq madaniyatini rivojlantirishga hissa qo'shadi.

Xulosa

Ushbu tadqiqot sinonim so'zlarning o'zbek tilining uslubiy boyligini oshirishdagi fundamental ahamiyatini tasdiqladi. Ularning denotativ ma'no o'xshashligi bilan birga konnotativ, ekspressiv va uslubiy farqlari matnning ta'sirchanligi, rang-barangligi va takrorlanishlarning oldini olishda asosiy omil ekanligi aniqlandi. Sinonimik qatorlardagi "bosh so'z"ning neytral funksiyasi va boshqa sinonimlarning kontekstual tanlovi matn ma'nosiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi, uning uslubiy yaxlitligini ta'minlashi ko'rsatildi. Turli funksional uslublarda (badiiy, publitsistik, ilmiy) sinonimlarning o'ziga xos qo'llanilishi ularning kommunikativ maqsadlarga xizmat qilishini yaqqol namoyon etdi. Ushbu kompleks tahlil sinonimiyaning murakkab tabiatini zamonaviy lingvistik nazariyalar asosida chuqur ochib berdi. Bu esa o'zbek tilining uslubiy imkoniyatlarini chuqurroq anglashga va nutq madaniyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- [1] Mirzayeva, M. M. (2022). O'zbek tilida sinonimlarning uslubiy xususiyatlari. Til va adabiyot ta'limi, (1), 10-12. – https://uzjournals.edu.uz/til_adabiyot_talim/vol_2022_1/iss_1/3/

- [2] Qurbonova, Z. A. (2021). Matn lingvistikasi va sinonimlarning uslubiy imkoniyatlari. *Academic research in educational sciences*, 2(11), 1079-1083. – <https://ares.uz/index.php/ares/article/view/2642>
- [3] Xolmatova, M. X. (2023). Sinonimlarning matn uslubiyatidagi o‘rni. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 1(1), 1-4. – <https://ijcstr.org/index.php/ijcstr/article/view/1>
- [4] Tojiboyeva, D. B. (2022). O‘zbek tilida sinonimlarning nutq madaniyatidagi ahamiyati. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 1(1), 1-4. – <https://ijcstr.org/index.php/ijcstr/article/view/14>
- [5] Mahmudov, N. M., & Nurmonov, A. M. (2020). O‘zbek tilining leksik-semantik va uslubiy xususiyatlari. Toshkent: Fan. – <https://library.samdu.uz/uz/book/1016>
- [6] Xudoyberdiyeva, G. A. (2021). Badiiy matnda sinonimlarning uslubiy funksiyalari. *Til va adabiyot ta’limi*, (1), 10-12. – https://uzjournals.edu.uz/til_adabiyot_talim/vol_2021_1/iss_1/3/
- [7] Mirzayeva, M. M. (2023). O‘zbek tilida sinonimlarning matn yaratishdagi o‘rni. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 1(1), 1-4. – <https://ijcstr.org/index.php/ijcstr/article/view/13>